

„HOZZÁFORDULÁS A LELEGYSZERŰBB VÉGTELEN FORMÁHOZ“ – A BÖLCSESSÉG MINT ERÉNY CUSANUS GONDOLKODÁSÁBAN

KORMOS JÓZSEF

A HOGY AZ EURÓPAI KULTÚRA más területén is, úgy az erkölcsről, az erényről kialakított felfogásoknak is jelentős hagyománya van. A filozófiai örökség összetett és sokszor ellentmondásos elemeinek (platonizmus, arisztotelianizmus, sztoicizmus, stb.) az összekapcsolására, szintézisére mindig történtek kísérletek (Cicero, Proklosz, stb.) A szintézis kísérletek megvalósítását nehezítette az erényről a bibliai, vallási alapon kialakult nézetek megjelenése. A középkori keresztény filozófusok, teológusok ilyen jellegű munkáinak nehézségét jelzi már az is, hogy a keresztény hit mint fő szempont mellett az ellentmondásosság és az összetettség miatt, már nem a teljes szintézisre törekedtek, hanem inkább valamelyik filozófiai hagyomány elsődleges figyelembe vételével értelmezték a tanítást. Erre példa Szt. Ágoston és Aquinói Szt. Tamás munkássága. Ezekben a szintézisekben a bibliai tanítás volt a mérvadó. Amennyiben a görög (profán) hatás volt az erőteljesebb, abban az esetben ez már ellenállásba ütközött az egyház részéről (lásd: Abelardus).

A középkor végének, a reneszánsz kezdetének egy jellegzetes szintézis kísérlete Cusanus munkássága. Ő is a keresztény teológia alaptanításait elfogadva próbálja felhasználni az antik szerzőket. A nagyon erős antik gondolati elem jelenléte ellenére Cusanus tanításai nem váltottak ki konkrét szankcionális lépéseket az egyház részéről. Ennek több oka lehet: az egyház is egyre több filozófiai hatással találkozva, azt beépítve már nem tud éles határvonalat húzni a filozófiai és teológiai tanok találkozási pontjainál; az egyház „figyelme” már nem a tanítások megfogalmazására, hanem más területekre összpontosult (politikai, gazdasági, társadalmi kérdések); Cusanus az írás mellett fontos és aktív egyházpolitikai tevékenységet is folytatott a pápák oldalán. Azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a feltevést sem, hogy Cusanus szintézis kísérlete olyan jellegű, kiegyensúlyozottságában, dialektikusságában, egységkeresésében, hogy a világi és az egyházi megközelítés elismerését és elfogadását is kívívta.

Nicolaus Cusanus¹ az ellentétek egybeesése (*coincidencia oppositorum*) gondolatához kapcsoltan a vallási egységről is ír több művében, még az arab, a zsidó és a keresztény vallások egységének a lehetőségét is felveti.² Igazi humanista műveltséggel rendelkezik. Jogi és teológiai tanulmányai mellett a kor szinte minden tudományával megismerkedett. Giuliano Cesarini a klasszikus műveltségbe és a politikai ismeretekbe vezette be, Paolo Toscanelli del Pozzo révén ismerte a kor orvostudományát és természettudományát. Filozófiatörténeti ismereteit főként Diogenész Laertiosz műveiből merítette. Ismerte korának a reformáció szempontjából is fontos misztikus és nominalista tanításait is.

A bölcsesség témájával többek közt és kiemelten az *Idiota de sapientia* (A laikus ember a bölcsességről) és a *De venatione sapientiae* (A bölcsesség utáni vadásatról) című írásaiban foglalkozik.

Az *Idiota de sapientia* című művében a platóni dialógusok mintájára egy tudós, tanult szónok és egy laikus, tanulatlan, egyszerű ember beszélgetését írja le. A fontos dolgokat nem a tudós, hanem a tanulatlan ember mondja ki, illetve ő vezeti rá erre a szónokot. A mű egy szókratészi alapgondolatot – tudom, hogy nem tudok semmit – hangsúlyoz és jár körbe. Ebben a műben egy platóni, újplatónikus álláspont figyelhető meg a bölcsességgel mint ideával kapcsolatban. A bölcsesség ideája az ideák világában van, de utánzata mindenhol megtalálható a földi világban.

A laikus szavaival: „Én pedig azt mondom neked, hogy a bölcsesség kintről az utcáról kiált, és azt kiáltja, hogy ő maga a legmagasabb magasságban létezik.”³

¹ Cusanus 1401-ben született német földön a Mosel folyó melletti Cusa-ban mai nevén Bernkastel-Kues-ban. A Cusanus név is innen van, az eredeti neve Nicolaus Krebs. Heidelbergben, Páduában tanult. Kánonjogból doktori fokozatot szerzett. 1426-ban pappá szentelik, 1448-ban bíboros, 1450-ben Brixen püspöke, 1451-52-ben pápai legátus. Egyházpolitikai tevékenységét az egység, az összhang keresése jellemezte. Részt vesz az egység helyreállítására törekvő 1432-es bázezi zsinaton, a római Szentszék követeként Bizáncban is jár, a keleti és a nyugati egyház egységének a helyreállítása érdekében. 1464-ben hunyt el.

² Főbb művei: *De docta ignorantia* (1440), *De coniecturis* (1440), *Idiota de sapientia* (1450), *Idiota de mente* (1450), *De beryllo* (1457), *De principio* (1459), *Trilogus de possess* (1460), *De ludo globi* (1463), *De venatione sapientia* (1463). *Compendium* (é.n.).

³ „Ego autem tibi dico, quod sapientia foris clamat in plateis, et est clamor eius, quoniam ipsa habitat in altissimus.” *Idiota de sapientia*. I.3. 13-15. In: Nikolaus von Cues: *Philosophisch-theologische Werke* 1-4. Hamburg, Felix Meiner. 2002.

A *De venatione sapientiae* című művében a platónista hatás mellett az arisztotelészi is jelen van. Az ember intellektuális igénye a szellemi táplálék keresése, az ezután folyó „vadászat”, amelyhez már arisztotelészi eszközöket használ. „A mi szellemi természetünknek ahhoz, hogy éljen, szüksége van a táplálékra. ... És ahogy ezt Arisztotelész mondja, a logika a legalkalmasabb eszköz ehhez a vadászathoz”.⁴ A Cusanus-i bölcsesség mintegy a platóni jó ideájának és az arisztotelészi formának felel meg. „A bölcsesség tehát maga a lét egyenlősége, a szó, a dolgok értelme. Ő ugyanis a végtelen szellemi forma, a dolgok létének a formája. Ezért a végtelen forma a megvalósultsága minden formálható formának, és mindezeknek a teljes egyenlősége. Amint a végtelen kör, ha lenne ilyen, minden ábrázolható figura ősképe lenne”⁵

Természetesen a bölcsesség, amely mindenhol jelen van és mindig keresett, és amely egész szellemi természetünket meghatározza, maga az Isten. Az ember annyiban bölcs, amennyiben alázatos magatartását a „*hozzáfordulás a legegyszerűbb és végtelen formához*” jellemzi.⁶ A kérdés az, hogy ez a bölcsesség, az „*érintetlenül érinteni az érinthetlent*”⁷, amely nevezhető „cselekvő nem cselekvésnek” is, profán, gyakorlati erényként vagy szakrális, misztikus erényként értendő? Ez a bölcsesség Cusanus szerint nem a könyvekből meríthető, nem ott található meg eredeti alakjában, hiszen akik először írtak ilyen könyveket, nem más könyvekből vették. A „könyvtisztelő” humanistákat is bírálja. Ez a bölcsesség Isten könyvében található, amit saját ujjával írt, vagyis a teremtett világban mindenhol. A piactéren is látható, hogy minden, ami történik, az egyre vezethető vissza. Itt Cusanus a mérés és a számolás példáját hozza fel, ahol minden mérésnek, számolásnak az egy, az egység az alapja. Az egy az, „*ami által, amiből és amiben*”⁸ mindent számolunk.

A bölcsesség az, hogy tudatára ébredünk annak, hogy ami után vágyakozunk, minden tudás felett van és nem megtudható. A bölcsesség megértése

⁴ „*Intellectualis nostra natura cum vivat, necessario pascitur. ... Est enim, ut Aristoteles dicebat, logice exastessimum instrumentum ad venationem*” *De venatione sapientiae*. I.2,3,4,16-18.

⁵ „*Sapientia igitur, quae est ipsa essendi aequalitas, verbum seu ratio rerum est. Est enim ut infinita intellectualis forma, forma enim dat formatum esse rei. Unde infinita forma est actualitas omnium formabilium formarum ac omnium talium praecissima aequalitas. Sicut enim infinitus circulus, si foris, omnium figurarum figurabilium verum exemplar foris*” *Idiota de sapientia*. I.23,1-8.

⁶ „*conversione ad simplicissimam et infinitam formam*” *Im*. I.27,4-5.

⁷ „*attingitur inattingibile inattingibiliter*” *Im*. I.7,18-19.

⁸ „*per quod, ex quo et in in quo*” *Im*. I.6,21-22.

egyben boldogság is, mert a szeretetet is jelenti, a bölcsesség szeretetét. Ez a szeretet akkor okoz örömet, ha a tárgya végtelen, mérhetetlen, átfoghatatlan. A bölcs ember azt „ami által, amiből és amiben” van, azt szereti és nem az értelmével felfogja. A bölcsesség egyben a szépség a szépben, a kívánatos a megkívántban. Az ilyen boldogság utáni vágyakozás nem más, mint az örök élet utáni vágyakozás. Mely örök életből már valamit mégis tudunk, hiszen ha semmit nem tudnánk róla nem vágyakoznánk utána. Cusanus példájával, ahogy egy Indiában lévő gyümölcs után sem vágyakozunk, ha fogalmunk sincs az ízéről, mivel a csecsemő is azért vágyakozik a tejre, mert már van sejteése a tej ízéről. Azt akarjuk megérteni amit már valamilyen módon mégis ismerünk. „Minden értelmes lény törekszik a létre. Az ő léte az élete, az ő élete a megismerés, az ő megismerése az, hogy tápláléka a bölcsesség és az igazság.”⁹

A bölcsesség megszerzéséért mindent megtesz, aki egyszer megízlette, és mindent elvisel érte. Pont ez a vágyakozás a bölcsesség után jelzi az emberi szellem halhatatlanságát, hiszen ez a törekvés nem múlhat el a felbomló testtel együtt. Ugyanis a bölcsesség a legízletesebb eledel, amely kielégíti a vágyat, ugyanakkor nem csökkenti az éhséget ezen eledel után. Ez az éhség nem más, mint az ősmintához, az ősképhez való igyekvés, amely nem szűnik meg sohasem, hiszen a véges emberi szellem nem éri el a végtelen életet.

A bölcsesség a tiszta lélekben lakik, ugyanis a tiszta lélek „Az erények termőföldje, amely a bölcsesség által lesz beültetve és belőle nőnek ki a szellem gyümölcsei, amelyek az igazságosság, a béke, a bátorság, a mértékletesség, a szemérmesség, a türelem és a többi.”¹⁰ A tiszta lélek pedig alázattal fordul a legegyszerűbb végtelen formához, Istenhez. Nincs benne sem gőg, sem más gyengeség, csak a bölcsesség mint erény, amely a többi erény oka, amelyből a többi erény ered.

Milyen szintézist mutat végül is Cusanus elgondolása a bölcsességről?

Tartalmaz ellentmondásokat amelyek a cusanus-i bölcsességfelfogás kettőségéből erednek. A bölcsesség egyrészt tudás, megértés. Másrészt egyfajta vágy, vágyakozás, szeretés. Azt mondja, hogy létünk nem más, mint megismerés, megértés: a megértése annak, hogy a bölcsesség szükséges számunkra, ugyanakkor azt is mondja, hogy a bölcsesség nem más, mint

⁹ „*Omnis enim intellectus appetit esse. Suum esse est vivere, suum vivere est intelligere, suum intelligere est pasci sapientia et veritate.*” Im. I.13,1-3.

¹⁰ „*Est enim ager virtutem, quem sapientia colit, ex quo nascuntur fructus spiritus, qui sunt iustitia, pax, fortitudo, temperantia, castitas, patientia et ceteri tales.*” Im. I.20,10-15.

szeretet, és ez a szeretet szeretni akarja tárgyát, nem pedig értelemmel felfogni. Ugyanilyen ellentmondást rejt az, hogy egyrészt a bölcsesség a nem tudás: annak a tudása, hogy nem tudunk; másrészt azt mondja, hogy csak azután vágyunk amit már megízleltünk. Tehát a bölcsesség után azért vágyunk, mert már megismertük, vagyis már tudunk róla valamit.

Cusanus-nál ezen ellentétek egybeesése (*coincidentia oppositorum*) az Isten. A valójában a platóni és az arisztotelészi erény felfogásra visszavezethető ellentmondásokat Cusanus a keresztény vallás tanításaival akarja kiegyensúlyozni. A laikus egyszerű ember zömében Platónista jellegű nézetei valójában egy misztikus keresztény ember gondolatai. A laikus szavaiból a Biblia mondatai hallhatók ki. Az „ami által, amiből és amiben” minden van, az a Biblia Istene. A laikus szerint Isten a bölcsesség, a mindent létrehozó szó, a Fiú, és a mindent összekötő, egyesítő, a Szentlélek. Az Isten a bölcsesség „És ő az Atya, akiről mondható, hogy ő az egység, a létezés És Isten az Ige, az Isten Fia, a bölcsesség, akiről ugyanígy mondható, hogy ő az egység, a létezés. ... És Isten a Szentlélek, az összekötő, aki által minden egyesül.”¹¹

A bölcsességhez kapcsolódó magatartás is bibliai ihletésű, vele kapcsolatban a szeretet, az alázat az elsődleges és érte minden rosszat, nélkülözést és szenvedést el kell viselni. Tehát az mondható, hogy a bölcsesség erénye Cusanus-nál valójában a vallásosság erénye. A bölcs ember a vallásos ember, az Istent misztikus módon szerető és utána vágyakozó ember. Itt látható, hogy Cusanus-nál a dialektikus feloldása az erénynél megtalálható ellentmondásnak egy teológiai erényt eredményeztet. A Cusanus-i bölcsesség egyfajta szakrális, misztikus erény, amely ilyen formában leginkább Dionüsziosz Areopagítésznél található meg. Hiányzik belőle a profán, gyakorlati, arisztotelészi frónészis, vagy az Aquinoi Szt. Tamásnál megtalálható vallási okosság, a *prudentia*. Cusanus-nál a bölcsesség az Isten. Így a bölcsesség szeretete az Isten szeretete.

¹¹ „*Et est deus pater, qui dici potest unitas seu entitas ... Et hic deus est verbum, sapientia seu filius patris et potest dici unitatis seu entitatis aequalitas. ... Et hoc habet a deo, qui est conexio omnia conectens, et est deus spiritus sanctus.*” Im. I.22,7-15.